

✕ N. Berg: Junaki Dostojevskega in ruska revolucija. ✕

Ko so se vrata zaprla za odhajajočim, sta se spogledala z ravnateljem.

«Vražje oster. Na tri plati nabrušen!»

«Kje bova večerjala, gospod Žakelj?»

»V mesto se peljeva. Naročite avtomobil, jaz uredim tačas par papirjev.»

Sam zase je vzel papir in računal. Številke so se ubirale v čudovite akorde za njegovo dušo in zasmeljal se je zlobno in prezirljivo.

«Trikratna vrednost v zavarovalnici! Bravo! Ne bodo te stisnili, Žakelj. Vrata so odprta in tvoj oče mi jih je stesal.» Oči so zaplesale od veselja.

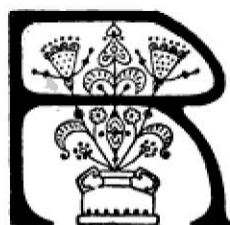
V skriti predalček so smuknili papirji, ko je vstopil ravnatelj, že oblečen za odhod.

(Dalje prihodnjič.)

N. Berg:

Junaki Dostojevskega in ruska revolucija.

I.

ruski sodobni inteligentni bravec je že zdavnaj nehal iskati v knjigi zabave, pozabljenja, ali pa celo lepote oblik; ko prime za knjigo, se obrne kot pravi publicist-filozof Rozanov na učitelja-pisatelja: «Pomagaj mi doumeti moje življenje, osvetli mi ga, nauči me.»

Ta formula izraža najbolj točno ne samo zahtev braveca, temveč brezdvomno izraža prav tako točno razmerje ruskega pisatelja napram njegovemu ustvarjanju. In v resnici, če se spomnimo osnovnih potez ustvarjanja največjih mojstrov ruske besede, Puškina, Tjutčeva, Tolstega, Dostojevskega, Čehova, Gorkega, nam postane jasno, da je svojstvo, ki je značilno za ustvarjanje teh velikih, idejna stran, ki je zapopadena v vseh njihovih delih. To, da je v vsem ruskem lepem slovstvu povsod vsebovana filozofska ideja in važna vloga, ki je ideji odmerjena, tvori njegovo bistvo in posebnost.

Sredi imenovanih zvezd prve veličine sozvezdja ruske literature pripada prvo mesto, kar se tiče bogastva filozofskih idej in njihove globine in njihove važnosti v življenju ruske sodobne družbe, Dostojevskemu.

Kaj povzroča ostro sodobno zanimanje za ideje, ki jih Dostojevski razvija? Na to vprašanje nam odgovarja zopet Rozanov. V polnem duševnem razvoju človeka, vsega naroda in vsega človeštva razlikuje Rozanov tri temeljne faze: neposredne prvobitne jasnosti, propada in preporoda. Očividno je, da vsak človek ali celo narod še davno ne dosega v svojem razvoju svoje končne faze. Toda vse, kar je obdarjeno z višjo zavestjo in doseže v svojem razvoju naravni konec, preide vse te tri faze. Faza neposredne jasnosti je prekrasno izražena v delih Puškina, Tolstega in Gončarova. Njihovi kisti rišejo divne slike, prožete duha pojoja in vere. Stran od njih stoji osamljen uporni genij Dostojevskega, umetnika neviht človeškega duha, njegovega padanja v brezdanje prepade greha in plamtečih sunkovitih stremljenj k višjemu idealu nramnega prosvetljenja.

V dnevih, ki so tako strašni za Rusijo, v katerih je stopil ruski narod v svoji celoti in ž njim njegova inteligenca iz faze neposredne jasnosti in preživlja velikanski potres duha, pogin prejšnjih idealov, globok propad in krčevito iskanje poti k novi luči, se misel nehote obrača na onega, ki je dojel globine človeškega duha, ki je izmeril »brezdno Sodome in brezdno Madone«, in izmučena usta trpečega naroda šepetajo: »Pomagaj mi dojeti moje življenje, osvetli mi ga, nauči me.»

Padec in greh in stremljenje iz njihovih brezden k luči, to je faza razvoja junakov Dostojevskega, in to objasnuje dejstvo, da so njegovi romani polni slikanja zločinov, grozot razvrata, oskrunjevanj svetinj, velikanskih dvomov in grešnosti, in vsled vsega tega, globokega trpljenja.

Toda Dostojevskij veruje v izboljšujočo vlogo trpljenja; še več, po mnenju istega Rozanova ima že greh po svojem bistvu preporod za posledico. In ravno v najglobljem mraku se človeku odkrivajo največje resnice. Ti dve misli tvorita popolno zvezo in neposredno odvisnost med fazama padca in preporoda. In v delih Dostojevskega vidimo poleg slike najglobjega nramnega propada sliko prosvetljenja in preporoda duha do idealne višine.

Pravičnost zahteva, da konstatiramo, da je posvetil Dostojevskij večji del svoje stvarniške energije slikanju propada, toda taka je pač posebnost njegovega genija in volja brezobzirne usode. V koncu »Zločina in kazni« pravi Dostojevskij, da bi mogel tvoriti duhovni preporod do uboja propalega junaka predmet novega romana, toda tega romana ne piše. Čeprav je prvotno zamislil dovesti Nikolaja Stavrogina, junaka romana »Besi«, preko velikega propada do duhovnega preporoda, spremeni Do-

stojevskij svoj prvotni načrt in privede svojega junaka do samomora. Proti koncu svojega življenja, ko doseže pisateljev talent velikansko popolnost, zamisli roman »Bratje Karamazovi«, ki naj bi zajel vso širino ruskega duha in vtelesil v junaku Alekseju Karamazovu visoki kristjanski ideal. Roman je bil zamišljen v dveh delih; Dostojevskij je napisal prvi del, kjer je Aleksej Karamazov kot nesamostojen mladenič popolnoma podrejen idejam svojega duhovnega vodnika, očeta Zosime. V tem delu je Aleksej Karamazov komaj da naznačen in zanimanje zanj je v primeri z zanimanjem za druge centralne postavbe brezdvomno blede. Prvi del bratov Karamazovih je izšel koncem 1880. leta, 28. januarja 1881. leta pa je Dostojevskij umrl. Tako da usoda ni hotela, da bi bil načrt genijalnega pisatelja — utelesiti v življenju postavbo nosilca kristjanskega ideala, izvršen. In knjiga, ki jo pozna ves kulturni svet in ki je v resnici sv. pismo veliko ruskim inteligentom, je le prvi del zamišljenega »življenjepisa Alekseja Fjodoroviča Karamazova«.

Veliki poznavalec ruskega naroda, Dostojevskij, je vkljub svoji veri vanj jasno videl njegove bolne strani, je pokazoval na skrite prisade na narodnem telesu in je pozival, naj se jih ozdravi. Sedaj, v dneh, ki so tako strašni za Rusijo, so se ti prisadi odprli in na bolnikovem telesu so nastale hude rane.

Ne lotimo se smelega naloge, iskati pri Dostojevskem potov k ozdravljenju bolezni in bomo smatrali, da smo dosegli cilj, če se nam posreči pri njem najti le diagnozo bolezni in njenih vzrokov.

II.

Izjemna posebnost ruskega življenja je bila nenavadna oddeljenost inteligence od naroda. Istočasno ko je šla ruska inteligenca roko do roke z vodilno inteligenco zapadne Evrope, je ruski narod vegetiral v mraku nevednosti, v odtujenosti napram kulturnim blagom.

Če iščemo preiskujoč Dostojevskega dela vzrokov nesreče, ki je zadela Rusijo, moramo premotriti medsebojno razmerje teh dveh slojev in še posebej razmerje inteligence napram ljudstvu, kakor ga razlaga on. Pri tem si dovolimo uporabiti metodo, ki nas mogoče obsodi na nepopolnost v preiskovanju, ki pa brez dvoma olajša našo nalogo: Zadržimo se pri preiskovanju enega samega po svoji umetniški izobrazitvi najbolj tipičnega in plastičnega predstavnika inteligence, za kakršnega smatramo Ivana Karamazova, enega izmed treh bratov iz romana istega imena.

Ivan Karamazov nosi v sebi najbolj tipične poteze ruske inteligence in prva med njimi je — nepremagljivo nagnjenje k razreševanju svetovnih in večnih vprašanj. Polet njegove misli se ne omejuje na osebne ali pa na narodne interese, temveč streми k splošno človeškim — svetovnim in v sferi teh idej se giblje njegovo intelektualno življenje. Druga njegova karakteristična poteza, ki je brezdvomno ravno tako značilna za rusko inteligenco, je nenavadna principijalnost. Vsak svoj korak tehta s stališča svojih principov in je v vsem svojem delovanju podvržen svojim načelom. Tretja poteza — je popolna odtujenost od ljudstva: kakor večina ruske inteligence nima tudi on nobenega stika z ljudsko maso, niti istega jezika, kakor ljudstvo nima. Boji se stopiti ž njo v stik in se je izogiba.

V oblikovanju te postave je dosegel Dostojevskij resnično dovršenost. Ivan Karamazov nam ni jasen samo kot tip, temveč nam je v vseh svojih podrobnih črtah popolnoma realno narisán. Jasno vidimo ne samo njegov obraz, značaj in celo hojo v navadni vsakdanji okolici, temveč on ne izgubi niti v minutah največjih pretresljajev, ki jih preživlja, svoje plastike in mi čutimo obenem ž njim vso bol njegovih doživljajev, gorimo v izbruhih njegovih strasti in spoznavamo v njegovih utrinjajočih se mislih in ognjevitih zanikovanjih sledove svojih razmetanih in manj jarkih misli, in svojih plahih dvomov.

Ivan Karamazov sedi s svojim bratom Aljošo v krčmi. Brata se že dolgo nista videla. Sešla sta se v tej krčmi od raznih, mogoče nasprotnih strani. Oba sta mlada, toda oba sta že popolnoma izdelana tipa in tukaj se ta dva krvno sorodna, po duhu pa zelo različna človeka seznanjata. Ivan se predstavi svojemu bratu z nepričakovanim priznanjem. On pravi: «Nikdar nisem mogel razumeti, kako je mogoče ljubiti svojega bližnjega. Po mojem mnenju je to nemogoče, če pa je, tedaj le daljnega.» To priznanje je zanj nenavadno značilno: tekom vsega romana ne opazimo pri njem nobene prisrčnosti do kogarkoli. On je osamljen, zaprt, ponosen in hladen. Po prvih besedah svojega pogovora z Aljošo preide takoj na razlago svojega svetovnega nazora in predmet pogovora postane takoj Bog. Ivan pravi: «Predvsem nam je treba razrešiti večna vprašanja, to je naša naloga. Vsa mlada Rusija sedaj sploh ne počne drugega kot to, da razpravlja o vekovečnih vprašanjih.» Svoje razmerje napram verskim vprašanjem izrazi Ivan s sledečimi besedami: «Priznam Boga, priznam tudi njegovo neskončno modrost in cilj njegov, ki je nam že popolnoma neznan, toda tega božjega sveta ne priznam; čeprav vem, da obstoja.» Ves sledeč

x

N. Berg: Junaki Dostojevskega in ruska revolucija.

x

pogovor med bratoma je posvečen razvoju navedene misli. Ivan misli, da se bo ob svetovnem finalu, v momentu večne harmonije zgodilo nekaj tako dragocenega, kar bo izkupilo vso kri, ki jo je človek prelil, kar bo opravičilo vse, kar se je z ljudmi zgodilo, «toda jaz tega ne priznam in nočem priznati». Ljudje naj trpe, kajti ljubezni niso zaslužili, in njih trpljenje se lahko še opraviči, kajti njim je dano maščevanje, toda trpljenja otrôk Ivan ne more objasniti. On navaja celo vrsto pretresljivih primerov trpečih otrok: prvič dojenčke, ki so jih v vojni mučili Turki, potem ruske otroke, ki so jih pobili starši-sadisti, potem sinček tlačanke, ki so ga raztrgali grajščakovi psi. Ivan je zbral celo kolekcijo takih epizod in ta strašna zbirka povzroča, da postane njegovo dokazovanje neovrgljivo. Ne more razumeti smisla trpljenja otrok, «in če se je priračunalo», vzkligne, «trpljenje otrok za izpopolnitev tiste vsote trpljenja, ki je bila neobhodno potrebna za nakup resnice, tedaj trdim že vnaprej, da vsa resnica ni vredna te cene... Preddrago so ocenili harmonijo. Taka vstopnina je preko naših sredstev. In zaradi tega bom kolikor mogoče hitro vrnil svojo vstopnico... Ne rečem, da ne priznam Boga, temveč mu le vstopnico s spoštovanjem vračam.»

«To je punt,» pravi Aljoša.

«Te besede ne bi maral,» odgovori Ivan. «Ali je v punku mogoče živeti; jaz pa hočem živeti.»

Ivan strastno ljubi življenje, «oklenil se je te čaše in se prej ne odtrga od nje, dokler vse ne izpije», toda njegov uporni, iščoči duh žejno išče harmonije v ustroju sveta. Njegov plemeniti duh ne more priznati vidnega svetovnega redu. On se upira temu redu, toda... «v punku ni mogoče živeti». V religiji, v ideji Boga Ivan ne najde odgovora na vznemirjajoča ga večna vprašanja in v njegovi duši kraljujeta kaos in tuga.

Toda mogoče najde ta predstavnik pokolenja končne dobe devetnajstega stoletja, ko so religiozna vprašanja jenjala vznemirjati umove napredne družbe in ko so ta vprašanja izpodrinila vprašanja «človeške religije», pomiritev svojega duha in predmet vere svojega srca? O gotovo, iščoči Ivan je tudi tukaj iskal harmonije; tudi v pozemskega Boga, v Boga človeškega bratstva in enakosti je prav tako željno hotel verovati in vprašanja človečanske religije, vprašanja o preureditvi družbe po principih svobode in demokracije, vprašanja o bogotvoritvi človeka kot takega do poveličanja vere vanj, v religijo, so vznemirjala razum Ivana Karamazova.

Odgovor na ta vprašanja je po mnenju profesorja Bulgakova »Legenda o velikem inkvizitorju«.

Legenda tvori posebno poglavje v romanu in je po svoji umetniški dragocenosti in po globini misli eden izmed najlepših biserov svetovne literature.

Kristus je drugič prišel na zemljo. Pokazal se je ljudstvu na Sevilskem trgu; iz potez njegovega obraza sije ves tisti čar, ki mu ga pripisuje trpeče in svojega utešitelja čakajoče človeštvo. Kristus dela čudeže in ljudstvo gre v ekstazi navdušenja za njim, se stiska k njemu in koprne, da bi se dotaknilo roba njegove obleke. Ta trenutek gre preko trga veliki inkvizitor, glavar španskega duhovništva, devetdesetletni starček, ki je prejšnji dan sežgal ravno na tem trgu stotine heretikov. Inkvizitor veli straži, naj Krista prime — ukaz je izvršen in Krista odvedejo; ljudstvo molči. Inkvizitor zapre Krista v temnico in ponoči pride k njemu.

Ves ostali del legende sestoji iz ognjevitih monologov inkvizitorja, ki so naslovljeni na Krista in ki so prožeti z enim samim očitkom: kaj si nas prišel motit. Ideja inkvizitorjeva je zapadlena v tem, da so on in njemu podobni izbranci vzeli v roke cerkev in popravili Kristusov nauk in ga prilagodili slabotni, grešni, ničvredni in puntarski prirodi človeka. Inkvizitor očita Kristusu, da človeka ne pozna in pa še, da Kristus pri ustvarjanju svojega nauka, ki je osnovan na svobodni veri, ni ubogal navodil »Strašnega in Umnega Duha«. S temi navodili misli inkvizitor evangeljsko sporočilo, ki pripoveduje o hudičevem izkušanju Kristusa.

»V treh vprašanjih velikega Duha je napovedana vsa bodoča zgodovina človeštva in nekako združena v eno celoto, in podane so tri slike, v katere se zoblikujejo vsa nerazrešna protislovja človeške prirode na vsem svetu,« pravi inkvizitor. Prvo vprašanje se je glasilo: Ali vidiš te kamne v puščavi, spremeni jih v kruh in vse človeštvo pojde za teboj. Toda Kristus je zavrgel kruh, ker ni hotel človeku vzeti svobode, kajti kje ostane tukaj svoboda, če je poslušanje kupljeno s kruhom. V drugem vprašanju je veliki Duh pozival Kristusa, naj pokaže čudo — naj se vrže s strehe templja »in če si sin božji, Te primejo angelji in Te poneso, da ne padeš in se ne ubiješ«. Toda Kristus je premagal skušnjava, ker »ni hotel zaslužniti človeka s čudežem in ker je želel svobodne vere«. Tudi tretjo skušnjava hudičevo je Kristus premagal — da naj bi si podvrgel vse narode sveta. »Mi smo popravili Tvoje delo, pravi inkvizitor, »in smo ga osnovali na čudežu, skrivnosti in avtoriteti, in ljudje so se razveselili, da smo jih zopet povedli kakor čredo«... zakaj... »ni je za človeka mučnejše skrbi, kot najti

tistega, komur naj izroči čimpreje tisti dar svobode, s katerim se to nesrečno bitje rodi. Mi jim damo tiho, krotko srečo slabotnih bitij, kakoršni so rojeni... Plahi postanejo in gledali bodo na nas in se stiskali k nam v strahu, kakor piščeta h koklji... In vsi bodo srečni, vsi milijoni bitij, razen sto tisoč tistih, ki jih bodo vladali, kajti le mi, ki hranimo tajno, bomo nesrečni. Tisoče milijonov bo srečnih otrok in sto tisoč trpečih, ki so vzeli nase prokletstvo poznanja dobrega in zla.»

Tako si predstavlja Ivan Karamazov človeško prirodo in jasno je, da njemu ni dano verovati, da bo na zemlji zavladovala svoboda, enakost in bratstvo. Nedostajanje vere kakor v Boga tako v človeka, nedostajanje ideala — to je drama Ivana Karamazova. On, tipični ruski inteligent, seveda ne more napolniti srčne praznine z idealom osebnega blagostanja in mučno blodi iskajoč vsečloveško harmonijo.

Profesor Bulgakov povdarja nenavadno značilno stran Ivanovega duševnega razkroja: po naravi je Ivan človek globoko razvitega etičnega čustva, obenem pa privede njegova filozofija do zanikanja nravnosti. — Po mnenju Ivana Karamazova je nravnost utemeljena izključno na ideji Boga in če bi se uničilo pri vseh ljudeh to idejo, bi obenem ž njo izginila tudi nravnost; cilj življenja postane sreča na tem svetu in namesto pojma Boga se pojavi pojem »človekoboga«; ker pa se človeštvo nikdar ne uredi po tem principu ali pa zelo pozno, zato je vsakemu, ki že sedaj spozna to resnico, dovoljeno, da se uredi kakor se mu hoče, in da sme z lahkim srcem prestopiti meje prejšnje nravnosti prejšnjega človeka sužnja, ki za ponosnega človeka-boga več ne eksistira. In v tem smislu mu je »vse dovoljeno«. Na ta način je moral nraavno strogi Ivan logično priti do ideje zanikanja nraavnosti in »vse je dovoljeno«. In če tvori zanj osebno ta ideja samo njegovo duševno dramo in vir mučnih duševnih protislovij, tedaj postane ta ideja, če jo vrže iz zaprte duševne sfere v svet, družabno nevarna, če pade na tla, ki nimajo dovolj odporne sile in ki si jo osvoje le v njeni končni obliki — »vse je dovoljeno«.

V hiši Karamazovih živi lakaj Smerdjakov — nezakonski sin starega Karamazova. Tudi Smerdjakov je Karamazov in filozof, tudi on je človek velikih možnosti; toda njegova misel in njegove možnosti nosijo na sebi žig lakajstva, ki se zajeda v njegovo bistvo. Smerdjakov je po svoje ponosen in ošaben in silno samoljuben, obenem pa je tudi lakaj, je poslušen, pokoren in točen. Kot sin razvratnega starca Karamazova in beračice-idijotke združuje v sebi nagnjenje do filozofiranja in nizko-meščansko malenkostnost in

prozaičnost. Meščanstvo Smerdjakova je dovedeno do skrajnosti, do popolne prozaičnosti, do studa napram najmanjšemu znaku romantike; v njem živi neprestano stremljenje razgaliti, poenostaviti, razpršiti vsak sled poetične meglice. Napram ženski se obnaša prezirljivo, kajti čustvo ljubezni mu je nepoznano. Verze smatra za bedastočo, ker «v verzih nihče ne govori»; Gogoljeve povesti vzbujajo v njem jezo, kajti «tam je sama neresnica napisana». Ta lakajski nihilizem uničuje v njem poslednji sled čustva lepote in na tem čustvu osnovane npravstvene tenkočutnosti. V tako dušo vrže Ivan Karamazov slučajno idejo «vse je dovoljeno». Smerdjakov, ki je sicer nesramen in ki vse prezira, kar se mu ne zdi dosti avtoritetno, je vedno pripravljen lakajsko podrediti svojo misel in voljo bitju, ki bi znalo vzbuditi v njem spoštovanje do sebe. Ivan Karamazov si s svojim skepticizmom, hladnostjo in preziranjem človeka popolnoma nehoti podredi voljo Smerdjakova in postane zanj absolutna avtoriteta. Lakaj si skrbno zapomni vsako slučajno vrženo mu misel ali celo drobec misli svojega gospoda in je pripravljen iz njih ustvariti svojo religijo; in če je za npravnega Ivana «vse je dovoljeno» izvor težke duševne borbe, je za Smerdjakova, ki ne pozna nobene npravstvene tenkočutnosti, «vse je dovoljeno» življensko pravilo. Njegov slabi razum in mikroskopična vest sta udušena po glasu avtoritete in se sploh ne zoperstavljata usodni formuli. Prišedši do «vse je dovoljeno», Ivan globoko trpi, Smerdjakov pa mirno in pametno zamišlja zločin in ga pri prvi možnosti izvrši.

Ivan Karamazov ni imel stika z ljudstvom, bil mu je tuj in ni mogel razumeti, «kako je mogoče ljubiti bližnjega», ter se je zanimal za njegovo usodo le v celoti in še to ne za usodo svojega naroda, temveč vsega človeštva. Ko je udaril grom revolucije, je ostal Ivan kakor večji del ruske inteligence izoliran in nepotreben; toda njegovo «vse je dovoljeno» je ostalo v spominu, je prešlo v tujo last in je pomirilo vest mnogim Smerdjakovom... Ko je Ivan Karamazov spoznal v Smerdjakovu morilca in je spoznal, da je ta ostudni in ubogi Smerdjakov delo njegovih, Ivanovih, rok, da je ta gnusna prikazen produkt in vtelesenje njegovih groznih idej, ko je od istega Smerdjakova zaslišal, da je resnični morilec, on, Ivan, a Smerdjakov da je le izvršitelj, tedaj njegov razum tega ne prenese in Ivan zblazni.

Ivanov greh je greh večjega dela ruske inteligence. Ruska inteligenca je imela malo stika z narodom, ni ga poznala, razširjala pa je ideje, ki so bile iznošene v zemlji odtujenih razmerah in ki so bile hranjene od neruskih razpoloženj; razširjala jih je v masi,

✕

Ferdo Kozak: Ljubezen.

✕

ki ni imela dosti logičnih sil, da bi jih previdno sprejela, in ki je imela zelo veliko vzrokov, da je bila nezadovoljna s starimi bogovi. Izpodkopavala je stare bogove, ne da bi skrbela za nove in ne da bi imela silo ustvariti jih. Predramljen od groma revolucije se je ruski narod zbudil brez prejšne religije, ki je postala vsled prizadevanja inteligence, vlade in slabosti svoje prirode znatno zastarela, in revolucija je bila prisiljena črpati svojo ideologijo izključno iz ekonomije. V usodni minuti je ostal narod osamljen, brez prosvitljenih in narodnih voditeljev, z ogromnim zakladom srda, brez vere in brez Boga; toda ta praznina je za ruski narod neznosna, in sedaj išče narod sredi smrtne vznemirjenosti in krvavih grozot v težkih mukah in velikem obupu novo vero, novega Boga, ki bi mu pokazal »Svoja pota«.

(Konec prihodnjič.)

Ferdo Kozak:

Ljubezen.

Kakor sneg sem na poljani — bel in tih.

Tempelj skrite bolečine.

Žgoča, svetla luč, brez senc, samosvoj svet.

Žeja me tvojih ust, očiščenih v posvečenju ene same
meni darovane strasti;

v dan blodi oko in išče potov v sebi, kam te povede
iz razkošja v razkošje.

O vem! Prideš in čakam te vsako uro. Prideš! Brez
bodočnosti, kakor kane hip, kakor se razcvete blesk
na vodni gladini; s priprtimi očmi, brez misli in
brez strahu — tako klone bilka v plamen.

Prideš!

Kajti, glej! Kakor sneg sem bel in tih, ognjeno
čist. Moja hrepenenja so vrgla blestenje svojih mrež
do najvišjih, belih sanj. Le tvoje roke pno si v njih
skrivnost kot dvoje tihih lilij.

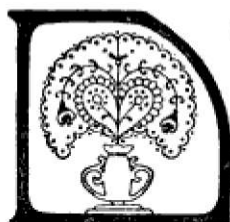

N. Berg:

〈Konec.〉

Junaki Dostojevskega in ruska revolucija.

III.

ostojevskega roman »Besi« zasluži danes ogromno zanimanje, ne samo radi tega, ker je v njem narisana izbruh revolucije, to se pravi, ker je v majhnem merilu podana ilustracija ruskega revolucionarnega pokreta (ideologija tega izbruha v romanu se je izkazala kot v marsičem, pred vsem pa v svoji negativni strani popolnoma današnji ideologiji odgovarjajoča), temveč pred vsem zato, ker je našel v njem popolno odraženje glavni vzrok ruske revolucije — spopad dveh razredov. Idejna os romana tvori medsebojno razmerje ali točneje spopad predstavnikov dveh sovražnih in silno mogočnih skupin: ruske gospode — silnega in vplivnega graščinskega plemstva — v osebi Nikolaja Stavrogina in pa ljudskega elementa, ki se je ravnokar osvobodil iz tlačanstva, v osebi sina tlačana, bivšega študenta Ivana Šatova. Po svojem tonu je ta izborni roman osamljen sredi del Dostojevskega. V nobenem drugem njegovem delu ne diha njegova beseda takega plamtečega srda, nikjer ne zvane njegovi očitki tako grozno, kakor ravno v tem romanu; in kritik Volinskij je imel popolnoma prav, ko je »Bese« nazval »knjigo velikega srda«. Razmerje Dostojevskega napram krivcem bolezni njegove ljubljene Rusije, ki jih slika, ni več razmerje umetnika — to je karajoči, neizprosni sodnik, ki kliče prokletstvo na sovražno mu pleme. V početku svoje analize »Besov« se spominja Volinskij postave davnega preroka Jeremije, ki kliče v napadu nečloveškega sovraštva nebeški grom na pregrešno mesto Ninive. Kot tak Jeremija je nastopil Dostojevskij v svoji veliki ljubezni do ruskega naroda in v svojem velikem sovraštvu k njegovim sovražnikom, ki mučijo njegovo telo.

Poglejmo na roman: pred nami stoji kakor princ ponosen in kakor kača moder Nikolaj Stavrogin. Njegove kretnje so mehke, njegov glas je laskav, obraz lep in ni ga človeka, ki Stavrogina ne bi opazil. To je poslednji člen v verigi rodbine bogatih plemenitašev-grajščakov. Nikolaj Stavrogin pozna skrivnost pridobivanja človeških src: Ženske ga ali ljubijo do pozabe, ali pa ga sovražijo s sovraštvom, ki meji na ljubezen. Stavrogin skriva

v sebi ogromne sile; v leni šali stresa ideje, ki jih poslušalec ne pozabi več. Toda Stavrogin ne ve, za kaj bi svoje sile uporabil. Radi tega se enkrat vlačí za mejo in posluša nekaka predavanja, drugič gre v Peterburg in išče zabave v blesku aristokratskega kroga, potem se vrže na dno v umazano razvratnost, potem se vrne domov, v provinco, se dolgočasi in započenja naenkrat do zverstva krute šale. Muhe tega gospodiča se spreminjajo in so raznovrstne in nepričakovane. Preživel je marsikaj, vse, in pričenja se doba «študij prenasičenosti». Na nobeno mesto ni navezan, vsemu je tuj, pridobi si državljanstvo švicarskega kantona, potem odide na Škotsko, potem ga tirajo «študije prenasičenosti» v najbrezmernejše in najskrajnejše slovanofilstvo. To se zgodi ž njim ravno tedaj, ko ga njegova vijugasta in čudovita življenska pot privede v stike z mrkim, zaprtim, odkritosrčnim, k svoji zemlji krepko privezanim, bednim entuzijastom Šatovom. Stavrogin, ki je kakor v razvratu, tako tudi v dialektiki enako silen, originalen in izbran, vrže v odprto dušo Šatova vzvišeno idejo posebne, visoke kristjanske misije ruskega naroda, kateremu je usojeno odrešiti svet z imenom novega Boga. Vcepi mu misel, da ateist ne more biti Rus, da je cilj vsakega narodnega pokreta le iskanje Boga, svojega Boga, na vsak način lastnega, in da je Bog sintetična osebnost naroda, če ga vzameš od njegovega začetka pa do konca, in da še nikoli ni bilo naroda brez religije, to se pravi, brez pojmovanja o dobrem in zlu. Narod — to je božje telo. Stavrogin je zapustil Šatova, gospodič se je dolgočasil in je odšel k novim «študijam prenasičenosti», njegove velike sile zahtevajo udejstvítve in on jih znova trati za tajni razvrat, za zverske šale, za divje poniževanje drugega človeka in včasih za rafinirano dialektiko.

Šatov pa je ostal in Stavroginove besede so se mu pogreznile v srce. Prekrasna, draga mu ideja svete misije njegovega naroda mu žge možgane, raste in se širi, in apostel njegove vere mu je seveda drag in prekrasen. Šatov že veruje, da se bo drugi prihod dovršil ravno v Rusiji, da bo Kristus izbral njegovo rodno zemljo in da se pojavi na njej v slavi svoji poslednji dan. Šatov veruje, da če ima vsak narod svojega Boga, da je tedaj edini pravi Bog, Bog ruskega naroda. Ruski narod — je narod bogonosec. To je krona idej Šatova, ki jih je vrgel v njegovo dušo silni, prekrasni, modri Stavrogin.

Ta dva človeka sta se srečala znova. Poslednji predstavnik degenerirajoče se gospode, ki je na zunaj še vedno zdržan in lep, v notranjosti pa prazen, umazan in brezsilen od razvrata, z

x

N. Berg: Junaki Dostojevskega in ruska revolucija.

x

ugaslim pogledom in sežgano dušo, in Šatov, ki tako mnogo pričakuje od njega in ki ga tako silno ljubi. Dva človeka — gnjijoči gospod, škodljivi in zlobni, ugnetajoči in še vedno oblastni, in kmet, ki ga žeja po veri, ki je krepak, preprost in ki trdno stoji na rodni zemlji. Ta dva človeka stojita drug pred drugim. Prvi skriva v gospodskem smehljaju svojo sramotno slabost, drugi pa je silen v svojem gnevu, očitek zemlje za prizadejano ji oskrumbo. Ta dva človeka nimata več o čem govoriti, dobro razumeta drug drugega in besede so nepotrebne. Kmet je stopil s trdnim korakom k bledečemu gospodiču, se vstavil in ga z dolgo silno roko na vso moč udaril po licu. Gospodič se je opotekel, iz zob se mu je pocedila kri. Podli, nekako mokri zvok zaušnice se je razlegel preko cele Rusije, preko celega sveta in je jenjal biti skrivnost; Šatov je udaril gospoda zato, ker je zapustil rodna tla, s tem izgubil Boga in je z Bogom izgubil sposobnost razlikovanja dobrega in zlega.

«Rekli ste, da ne poznate razlike,» mu je kričal Šatov, — «v lepoti med kako sladostrastno zverinsko rečjo in kakršnimkoli junastvom, pa naj bi bilo to magari žrtvovanje življenja za človeštvo. Na obeh tečajih ste našli istovrednost lepote, enakost naslade. Izgubili ste čut za razlikovanje dobrega in zlega, ker ste jenjali spoznavati svoj narod. Vi ste gospodič, vi ste poslednji gospodič».

Iz Skvorešnikov (posestvo Stavrogina) izhaja delovanje, ki vodi v katastrofe, in narod, na čegar pleča se vlegajo te katastrofe, čuti njihov izvor in ga sovraži. Ko je jel goreti Breg in je pričel plamen požirati ubožno premoženje bednih ljudi, se je okrenila misel razjarjenega ljudstva v Skvorešnike, išoč v njih vzroka nesreče; ko pa so v neki hiši našli tri napol zgorela trupla, ki so nosila sledove uboja, in je ljudstvo zvedelo, da so ubiti ljudje, katerih se je bilo treba Stavroginu iznebiti, je razjarjenost prešla v ogorčenje. V tolpi so se jeli razlegati kriki: «Bratci, kaj pa je to? Kaj, naj to kar tako ostane?» Ta «kaj, naj to kar tako ostane» je izredno značilen. Ruski narod veruje v pravičnost in zločin izzove v njem protest zoper oskrnitev pravice. Narod kliče po maščevanju in misel, da ostanejo zločini brez maščevanja, vzbuja v njem gluho ogorčenost, ker bi bilo s tem čustvo narodne pravde užaljeno. Narod veruje v resnico in ve, da v neresnici ni mogoče živeti. In ko se je pred njim pojavila odurna neresnica, je postal ogorčen, narod ne veruje, da bi mogla neresnica ostati nemaščevana, in v ogorčenosti zahteva maščevanja, zakaj brez maščevanja ne bo pravičnosti. Težko mu je dopustiti, da zločinec ne bo kaznovan. «Kaj, naj to kar tako ostane?» vzklika v bolesi

radi oskrunjene pravice in je pripravljen kaznovati z lastnimi rokami. To maščevanje množice, to sodišče linča, včasih zadene nedolžne, vendar pa ima globoke korenine v oskrunjenem čustvu narodne resnice. Iz romana nam je znano: ko se je Liza, ki je sama žrtev Stavrogina, približala množici, se je v nji začul krik: «ta je Stavroginska». In ta krik je postal za Lizo smrtna obsodba. Stik, ki ga ima s Stavroginom in pripadnost k njegovemu zločinskemu krogu, povzroča, da mora prenesti del krivde in na Lizo se izlije srd ogorčenega naroda. Lizina kri je bila množici potrebna kot maščevanje za vpostavitev pravičnosti. Znano nam je, da je množica pobila nedolžno Lizo, vemo pa ravno tako, da je mnogo, prav tako kot Liza nedolžnih ljudi v Rusiji s svojim življenjem plačalo za oskrumbe, ki so jih Stavrogini prizadejali narodni resnici. In tisti, ki jim je žal Lizinega pogina in pogina njej podobnih, naj ne obsojajo naroda za prenagljeno obsodbo, zakaj resnični krivci so samo Stavrogini, ki so dovedli narod do razjarjenosti, v kateri so možne take odločitve.

Tako so nam v «Besih» s tragično očitvidnostjo pokazane strašne rane na telesu Rusije, rane, ki so nastale pod vplivom globoko nenormalnih in odurnih odnošajev med rusko gospodo in nižjimi razredi. Roman je v večjem svojem delu posvečen opisovanju odurnosti teh odnošajev in jasno je, da zveni v njem poziv, naj jih spremene. Šatov, potom katerega govori avtor, pravi v koncu svojega znamenitega pogovora s Stavroginom sledeče:

— Izgubili ste čut za razlikovanje dobrega in zlega, ker ste jenjali spoznavati svoj narod. Čujte, pridobite si Boga s trdom; v tem je vse, ali pa izginite, kakor podla plesnoba.

— Boga, s trdom? S kakšnim trdom? — je vprašal Stavrogin.

— S kmetskim. Pojdite, pustite vaše bogastvo.

Znano nam je, da je naslikal Dostojevskij v romanu «Besi» revolucionarni pokret svojega časa, naslikal ga je silno ostudnega, s tem, da je poudarjal pred vsem njegove negativne plati. Ta pokret je popolnoma brez tal in sloni pred vsem na ruski bolezni, ki tvori glavno temo romana in ki smo jo že poudarili. Za epigraf romana je Dostojevskij vzel besede iz evangelija:

«In besi so šli iz človeka v svinje; in glej, čreda se je zapodila iz strmine v jezero in potonila. Videč, kaj se godi, so pastirji zbežali in raznesli vest po mestu in po vaseh. In prebivalci so prihiteli, da vidijo, kaj se je zgodilo, in ko so prišli k Jezusu, so našli človeka, iz katerega so bili šli besi, sedečega pri nogah Jezusovih, oblečenega in zdrave pameti; in vsi so se prestrašili.»

✕

N. Berg: Junaki Dostojevskega in ruska revolucija.

✕

Koncem romana razlaga Dostojevskij z besedami starega idealista evangelijske besede: «Vidite, to je natanko tako kakor naša Rusija. Hudobni duhovi, ki izidejo iz bolnika in gredo v svinje, so vse kuge, vsi miazmi, vsa nesnaga, vsi besi in besiči, kar so jih veki nakopičili v našem ljubem bolniku, v naši Rusiji! Toda velika volja in visoka misel jo obsenčita od zgoraj, kakor tistega brezumnega obsedenca, in vsi hudobni duhovi, vsa nesnaga, ves površni gnoj in gnus izide iz nje, sam proseč, naj se sme preseliti v svinje. In mogoče se je žel! To smo mi, mi in oni... In jaz nemara prvi med vsemi; brezumni in zbesneli se vržemo s skale v morje in vsi potonemo, zakaj taka pot nam je zapisana, ki drugega nismo vredni. Toda bolnik ozdravi ter, sede k nogam Jezusovim, in vsi bodo s strmenjem gledali nanj.»

Na ozadju teh nenormalnih odnošajev med delom gospode in med narodom se razvijajo na ruskem telesu bolezni, ki nudijo ugodna tla za razvitje miazmov revolucije. Iz romana je jasno razvidno, da je Peter Vrhovenski, poglavar revolucionarnega pokreta, nerazdružno zvezan in da izvira iz Nikolaja Stavrogina, in da je razvoj revolucionarnih idej mogoč le tedaj, če je dano nenormalno medsebojno razmerje med gospodo Stavroginskega tipa in narodom. Ideologijo revolucionarnega pokreta razvija v romanu neki Šigaljev, napol blazen in napol neuk činovnik, ki je bral Fourier-ja in ga slabo razumel. Sploh je v romanu ne navadno značilno to, da se kadri revolucionarnih činiteljev črpajo pred vsem iz oseb, ki tvorijo tako rekoč posredno skupino med gospodo in narodom. Člani te skupine so v največih slučajih izobraženi ali pa neizobraženi lakaji iste gospode; njih lastnosti so ranjeno samoljubje, velika zavist in majčkene strasti. Vzrejeni so spet od iste gospode, to se pravi, odtrgani so od naroda, kakor gospoda sama, gospoda jih ni sprejela vase in ti ljudje jo sovražijo kakor vsak samoljuben človek, ki prejema dobrote, sovraži svojega dobrotnika. Vse njihove ideje, brez izjeme, niso vzrasle na ruskih tleh, temveč so zanešene iz zapada. Evo, primer njihove ideologije:

«On ima dobre reči, vohunstvo ima,» pravi Peter Vrhovenski o propovedi Šigaljeva, «vsi člani nadzorujejo pri njem drug drugega, dolžnost ovadbe je skupna za vse. Vsak je lasten vsem, vsi vsakemu, vsi so sužnji in v suženjstvu enaki. V skrajnih slučajih obrekovanje in umor, toda glavno je enakost. Prva stvar je znižanje nivoja naobrazbe, talentov in ved. Visok nivo ved in talentov je dostopen le višjim zmožnostim! Višje zmožnosti so zmirom segale po oblasti in rodile despote. Višje zmožnosti so

primorane roditi despote; prinašale so vselej več pohujšanja nego koristi; zato jih izganjajo ali obsojajo v smrt. Ciceronu odrežejo jezik, Koperniku iztaknejo oči, Shakespearea kamenjajo; tu imate šigaljovščino! Sužnji morajo biti enaki: brez despotizma še ni bilo niti svobode niti enakosti; v čredi pa mora biti enakost, in to je šigaljovščina! Vam prihaja čudno? Jaz sem za šigaljovščino!... Gore zravnati je dobra misel, ne smešna. Jaz sem za Šigaljova! Omiike ni treba, vede imamo dovolj! Tudi brez vede je gradiva dovolj za tisoč let, samo pokorščina se mora vdomaćiti. Na svetu primanjkuje le enega — pokorščine. Žeja po naobrazbi je že aristokratska žeja. Kjer le malce zadiši po rodbini ali ljubezni, se takoj rodi želja po lastnini. Toda mi zadušimo željo: mi spustimo v svet pijanstvo, opravlјivost in ovaduštvo, mi razširimo nezaslišano pohujšanje ter upihnemo slehernega veleuma v zibelki. Vse na enega imenovalca, popolna enakost povsod! Potrebno je le, kar je potrebno, to je poslej geslo zemeljske oble. Ampak treba je tudi krča; zanj se pobrinemo mi, vladarji. Sužnji morajo imeti vladarja. Neomejena pokorščina, popolna brezosebnost, toda vsakih trideset let spusti Šigalјov tudi krč, in vsi začno mahoma žreti drug drugega, do gotove meje seveda, samo da ni dolgčas na svetu. Dolgčas je aristokratski občutek; v šigalјovščini ne bo želja. Želja in trpljenje sta za nas, za sužnje je šigalјovščina.»

IV.

Preiskali smo odnošaje med gospodo in inteligenco ter ljudstvom, kakor jih razlaga Dostojevskij, in smo upravičeni, da jih smatramo za nenormalne in nevarne zaradi posledic, ki izvirajo iz njih; kajti kakor smo videli, je bila nenormalnost teh odnošajev če že ne edini, tedaj pa vsaj eden izmed najglavnejših vzrokov ruske nesreče; in za ozdravljenje ruske bolezni je treba pred vsem izboljšanja teh odnošajev po principih zbližanja in medsebojnega spoštovanja med inteligenco in narodom. Znano nam je, da je za časa revolucije mnogo ljudi, ki jih je revolucija užalila in oškodovala, nagrmadilo v svojih dušah težko razjarjenost in užaljenost na ves narod v njegovi celoti in da smatrajo za edino mogočo obliko ravnanja z narodom surovo nasiljevanje. Znano nam je, da nekatere skupine v svojih sanjah teror povzdigujejo do edine mogoče metode za notranjo upravo Rusije. O teh skupinah in njih ideologijah ne bomo razpravljali, kajti to ne spada v pričujoče delo, temveč v psihopatološko območje; toda mi lahko s popolno vero v svoje besede

x

N. Berg: Junaki Dostojevskega in ruska revolucija.

x

trdimo, da v prirodi ruskega naroda ni potez, ki bi onemogočile, da bi se mu ne mogli približati s polno vero, in jamstvo za to vero so postave ruskega naroda, ki jih je ustvaril isti genij Dostojevskega in njegova lastna ognjevita vera v resnico ruskega naroda, vera, s katero so prepojena vsa njegova genialna dela.

Znano nam je, da je bil osemindvajsetletni Dostojevskij, ki je tedaj komaj vstopil v literaturo, sojen zaradi političnega udejstvovanja in pregnan na katoržno delo, to se pravi, kakor se je sam izražal, bil je »prištet k zločincem» in zaprt v »mrtvi dom». Svoje bivanje v njem je Dostojevskij ocenil takole: »Mogoče je bilo Najvišjemu, zgoraj, potrebno privedi me v katorgo, da bi tam nekaj zvedel, to se pravi, da bi tam zvedel najvažnejše, brez česar ni mogoče živeti, kajti sicer snedo ljudje s svojim materialnim razvojem drug drugega; in da bi jaz od tam prinesel to najvažnejše, ker je doslej to najvažnejše skrito le v narodu, čeprav je narod ostuden, tat, morilec, pijanec, tako da bi jaz to najvažnejše tam sprejel in oddal drugim, in da bi drugi (čeprav ne vsi, čeprav samo prav redki) vsaj za nekaj malega postali boljši, da bi sprejeli vsaj majhen del, da bi vsaj to spoznali, da streme v prepad, in tega je dosti, in tega je že veliko, in zaradi tega je bilo vredno iti v katorgo.»

Vse poznejše življenje Dostojevskega je prepojeno s to idejo »najvažnejšega». Kakor v njegovih romanih, tako zveni tudi v njegovi publicistiki (Dnevnik pisatelja), tako tudi v njegovi labodji pesmi — »Puškinskem govoru» ena sama osnovna ideja: Ruski narod je nosilec prave Kristove resnice in rešitev nas — intelligence — je samo v spojitvi z narodom in v tem, da si na ta način osvojimo njegovo narodno resnico. Dostojevskij veruje, da je za ruski narod kriterij dobrega postava Krista in da je s Kristovim duhom prepojena vsa narodna morala, narodna etika.

Dostojevskij veruje v človeka. V »Zapiskih iz mrtvega doma» nam je potom umetniških slik svojih nesrečnih tovarišev iz katorge, to se pravi, zavrženih zločincev, dokazal, da živi v vsakem izmed teh zločincev visok človeški duh, svetel in plemeniti duh, in če so Kristovo podobo mogli ohraniti ti morilci, parijski družbe, kako jarka in svetla mora biti tedaj ta podoba v zdravi masi ruskega naroda.

Vse življenje Dostojevskega je poteklo v službi tej ideji. Ko je vstopil na polje publicistike in pričel izdajati svojo prvo revijo »Vremja» leta 1861., piše Dostojevskij: »Prevrat, ki se bo moral izvršiti v naši domovini mirno in soglasno, je po svojem pomenu

enak vsem najvažnejšim dogodkom v naši zgodovini. Ta prevrat je spojitev izobraženosti in njenih predstavnikov z narodnim elementom.» Vera Dostojevskega se ni izpolnila: izobražena družba se ni spojila z narodno maso in njihova medsebojna od-tujenost je dovedla do današnje katastrofe. V svojih umetniških delih riše Dostojevskij celo vrsto vernih postav iz ruskega na-roda, ki očarujejo s svojo lepoto. Na koncu svojega velikega živ-ljenja, skoraj na predvečer svoje smrti, na dan praznika ruske literature nam je Dostojevskij na Puškinskem slavlju v zname-nitem govoru naravnost predal svojo oporoko: «Ponosni človek, bodi krotak, brezdelnik, trudi se!» V tem govoru je Dostojevskij prorokoval ruskemu narodu, da bo stremel za tem, da bi izravnal evropska protislovja, pokazal izhod iz evropske tuge in da bi v svoji ruski duši, vsečloveški in vsezedinjajoči, spojil v bratski ljubezni vse naše brate in končno mogoče izrekel poslednjo besedo velike in vseobčne harmonije, bratske, končne sloge vseh plemen po evangeljskem zakonu. Dostojevskij je govoril o brat-stvu ljudi in o tem, da je mogoče delo za vsemirno, za vse-človeško, bratsko zedinjenje ruskemu srcu najbolj usojeno. Naj bo siromašna naša zemlja, toda —

«car nebeški jo prehodil z blagoslovom je kot suženj».

Dostojevskij je veroval, da je naš narod že zdavnaj prosvitljen, ker je sprejel Krista v svoje bistvo in njegov nauk, s Kristom pa je seveda že navzel tudi resnično prosveto, in del ruske inteli-gentne družbe, ki si ne najde mesta v Rusiji in popotuje v trplje-nju, v iskanju miru tako na rodni, kakor na tuji zemlji, trpi in popotuje zaradi tega, ker se je odtrgal od rodni tal, od rodnega naroda, od narodne sile, in njegovo odrešenje prinese samo iz-polnjevanje oporoke: «Ponosni človek, bodi krotak, brezdelnik, trudi se!» Slišali smo že, kako je Šatov dejal Stavroginu, od tal odtrganemu ruskemu gospodiču: «Pridobite si Boga s trudom, ali pa izginite kakor podla plesnoba.» Tudi ponos je Dostojevskij bičal v svojih najboljših delih. Kajti ponos je sugeriral nesreč-nemu Razkolnikovu delenje ljudi na «navadne» in «nenavadne»; in ponos mu je dal drznost ubiti. Poštena ruska duša Razkolnikova ni prenesla zločina; z razumom ni zapopadel bistva zločina, toda vse njegovo bistvo je trpelo vsled dejanja, je trpelo kruto, ne-znosno in ni razumelo, zakaj da trpi. Čisto dekle, Sonja Marme-ladova, je z narodnim občutjem spoznala bistvo njegove bolečine, je spoznala to, česar ni mogel razumeti izobraženi Razkolnikov. «Pojdi, poljubi zemljo, ki si jo užalil,» mu je rekla. Pozivala ga

je h krotkosti; in on je instinktivno začutil, da ima prav, in je šel po tej poti. Drug nesrečni ponosnež, Ivan Karamazov, je delil ljudi na milijone navadnih bitij in stotisoč upravljajočih jih. In je v svojem ponosu izgubil Boga, to še pravi najvišjo mero dobrega. Le v popolni zmagi nad svojim ponosom, v krotkosti, v popolnem spoju z manjšim bratom, nosilcem resnice in pravega Boga, je zapopadeno naše odrešenje. To sta ona enakost in bratstvo, ki ju je propovedoval Dostojevskij, in ki sta za nas edina pot iz globoke bolesi in trpljenja — iz izgube domovine. In dokler si ne iztrgamo iz srca ponosa, dokler se ne bomo jeli zavedati, da ima mužik Marej ravno toliko pravice do sreče in do pozemskih dobrot, kot mi, in da je Marej po svojem duhovnem razvoju višji od nas in da več ve kot mi, toliko časa nam ni vrnitve in ne utehe. Dostojevskij je ustvaril celo vrsto prekrasnih postav, ki jih je našel v ruskem narodu. Glavna lepota teh postav je njihova resnica, njihova nesporna očividna resnica, in če so bila naša opazovanja ruskega življenja nezadostna, da bi nam bilo mogoče verovati v lepoto njegovih podob, tedaj naj nas mogoče osebnosti, ki jih je ustvaril Dostojevskij, prisilijo razumeti vso lepoto duše ruskega naroda. — Pred nami stoji Dmitrij Karamazov, iz brona uliti ruski gigant. Ta surovi, vihravi neizobraženec nosi v duši večno sijanje lepote. V njem sta dva elementa, dvoje brezden, brezdno Sodome in brezdno Madone živita drug poleg drugega in v minutah skušnjav čustvo lepote vedno nadvlada zverino, nadvlada sladostrastno zajedalko, ki je pravtako kakor lepota nastanjena v njegovi duši. Ko je hotela ponosna lepotica Katarina Ivanovna rešiti svojo pogibajočo rodbino in se je žrtvovala in je prišla sama proti večeru v stanovanje neoženjenega Mitje po denar, se je v njem zbudil razvneti sladostrastnik, toda lepota deklškega junaštva premaga v Mitji zverino, on zna občutiti lepoto, se zna naslajati ž njo, in ji v navdušenju občudovanja kljub svoji revščini da ves svoj denar in široko odpre vrata pred njo. In ko odhaja začudeno dekle mimo njega, se v izbruhu navdušenja nize, do tal pokloni njenemu junaštvu. Dekle je odšlo; Mitja pa zgrabi sabljo in se hoče usmrtiti, kajti navdušenje je premočno in zahteva prav tako silnega in prav tako jarkega izhoda.

Pozneje, ko je dirjal Mitja ponoči v trojki k svoji ljubljeni Grušenki, da bi se poslednjič ozrl nanjo, ki je namenjena drugemu, ki je imel po Mitjevem mnenju več pravice do nje, je tičal v njegovem žepu revolver. Mitja je bil trdno odločen, da se bo pri prvem svitu zarje ubil, zakaj «treba se je izogniti drugemu,

ne sme se ugnitati človeka, če pa si si pokvaril življenje, se kaznuj in odidi». Mitja je pravi Rus in hrani v duši pravo rusko potezo. — Celo v trenutkih najbolj vročih želja se zna ozreti sam nase in se strogo soditi. Mitja veruje v Boga naivno kakor otrok in v tej strašni minuti moli k Bogu: «O Gospod, sprejmi me v vsej moji brezbožnosti, toda ne sodi me. Prizanesi mi s svojo sodbo... Ne sodi me, ker sem se sam obsodil; ne sodi me, ker Te ljubim, Gospod! Ostuden sem, toda ljubim Te; če me pošlješ v pekel, Te bom tudi tam ljubil, in bom kričal od tam, da Te ljubim na vekomaj... Ampak pusti tudi meni ljubiti do konca... Tukaj, sedaj ljubiti do konca, le pet ur do Tvojega gorečega žarka... Zakaj, ljubim kraljico duše svoje. Ljubim in je ne morem ne ljubiti. Sam me vsega vidiš. Pridrvim, padem pred njo: Prav imaš, da si šla mimo mene... Zbogom in pozabi svojo žrtev, ne vznemirjaj se nikdar.»

Pozneje, ko se je nad Mitjo zbrala strašna sumnja, da je ubil očeta, ko je nastopila noč trpljenja, ko so bila najboljša čustva oskrunjena, zasmehovana, ko so skrite tajne izzvale le ironičen posmeh, je Mitja spoznal, da je izgubljen. Telesno in нравno izmučen se je sklonil na skrinjo; neka usmiljena roka mu je potisnila pod glavo blazinico. Mitja je zaspal, prikazale so se mu pomembne sanje. Mitja se je zbudil razburjen in z radostnim smehljajem na obrazu. «Dobre sanje sem videl, gospoda,» je nekako čudno spregovoril, z nekakim novim, kakor z radostjo obsijan obrazom. Sanjal je nekake čudne sanje, ki niso bile nekam prav nič primerne ne za čas ne za kraj. Tako je bilo, kakor da se vozi po stepi, tam kjer je pred davnim časom služil, še prej, in pelje ga po žlomarici mužik na telegi s parom konj. Samo, kakor da ga zebe, Mitjo, začetkom novembra je in sneg se vsiplje v velikih mokrih kosmih, ko pa pade na zemljo, takoj skopni. In mužik ga hitro vozi, imenitno maha z bičem, tako rdečo, dolgo brado ima, in ni, da bi bil starček, temveč ima tako kakih petdeset let, siv kmečki jopič ima na sebi. In tam, že ne več daleč, je vas, vidijo se črne — prečrne koče, a polovica koč je pogorela, sami obgoreli trami štrle. Pri vhodu v vas so se postavile ob cesti babe, mnogo bab, cela vrsta in vse imajo blede, izpite, nekake rjave obraze. Posebno ena, od kraja, tako koščena, visoko raščena, človeku se zdi, da ima štirideset let, mogoče jih ima pa komaj dvajset, obraz dolg, suh, na njenih rokah pa joče otrok, prsa ima najbrž tako izsušena, in niti kapljice mleka ni v njih. In otrok joče, joče in steguje ročice, gole, v peščice stisnjene, popolnoma nekako sivkasto plave so od mraza.

— Kaj pa jokajo? Kaj jokajo? — vpraša Mitja, ki drvi v hitrem diru mimo njih.

— Otroče, — mu odgovarja voznik, — otroče joče. — In Mitjo spravi v začudenje to, da je dejal po svoje, po kmečko: «otroče», ne pa otrok. In ugaja mu, da je mužik dejal otroče: kakor da je več usmiljenja v tej besedi.

— Ampak zakaj pa joka? — sili Mitja, kakor nespameten. — Zakaj ima gole roke, zakaj ga ne zavijejo?

— Prezeblo je otroče, premrznjena je oblekica, pa ne greje več.

— Ampak zakaj je tako? Zakaj? — sili še vedno nespametni Mitja.

— Reveži so, pogoreli so, kruha nimajo, za pomoč prosijo.

— Ne, ne, — še vedno nekako ne razume Mitja, — ti mi povej: zakaj da stoje pogorele matere, zakaj so ljudje revni, zakaj je otroče ubogo, zakaj je stepa gola, zakaj se ne objemajo, zakaj se ne poljubljajo, zakaj ne pojo radostnih pesem, zakaj so tako počrnele od črne bede, zakaj ne nadoje otročeta?

In čuti sam zase, da čeprav sprašuje brezumno in brez zmisla, toda da na vsak način mora tako vpraševati in da je ravno tako treba vprašati. In še čuti, da se v njegovem srcu dviga nekako ganutje, kakršnega še nikdar ni bilo v njem, da se mu hoče jokati, da hoče vsem napraviti nekaj takega, da bi otroče ne jokalo več, da bi ne plakala več tudi črna izsušena mati otročeta, da bi sploh od tega trenutka ne bilo več solz nikjer na svetu, in da bi to napravil takoj sedaj, takoj sedaj, brez odlašanja in brez ozira na karkoli, z vso Karamazovsko nevzdržnostjo.»

Vidimo, da sta v minutah velikanskih osebnih doživljajev kakor misel tako tudi čustvo Dmitrija Karamazova sposobna vzpeti se do poglobitve v vprašanja socialne nepravičnosti in pozabiti svojo bol in svoj pogin ter se mučiti zaradi tujih mu razžaljenih in prikrajšanih. Ta sposobnost duhovnega prosvitljenja gre v Mitji še dalje in doseže resnično kristjansko višino:

Mitja je v ječi. Jutri bo sodba. Mitja je nedolžen, toda prav dobro razume, da ga bodo jutri obsodili, kajti okolščine postajajo usodno neugodne zanj; toda Mitja je miren in izpove Aljoši ne navadno priznanje. Govori mu: «Brat, ta dva poslednja meseca sem začutil v sebi novega človeka, vstal je v meni nov človek! Bil je zaprt v meni, toda nikdar bi se ne bil pojavil, če bi ne bilo tega groma. Strašno! In kaj je to meni, da bom moral v rudnikih dvajset let s kladivom rudo izkopavati, — prav nič se tega ne bojim, temveč nekaj drugega mi je sedaj strašno: da bi me ne zapustil ta človek, ki je vstal v meni! Tudi tam, v rudnikih, pod zemljo,

poleg sebe najdeš lahko v ravno takem katoržniku in morilcu človeško srce, in lahko se zbližaš ž njim, kajti tudi tam je mogoče živeti in ljubiti in trpeti! V tem katoržniku lahko prerodiš in obudiš od mrtvih umrlo srce, lahko mu strežeš cela leta in rešiš končno iz brloga na svetlo že visoko dušo, trpinsko zavest, lahko ga prerodiš v angela, lahko obudiš od mrtvih junaka! Kajti njih je vendar mnogo, na stotine jih je, in vsi mi smo krivi zanje! Zakaj se mi je tedaj prikazalo v sanjah «otročče» v takem trenutku? Zakaj je otroče ubogo? «To mi je bilo prorokovano v tistem trenutku!» In za «otročeta» tudi pojdem. Kajti vsi so krivi za vse. Za vsa «otročeta», kajti so majhni otroci in veliki otroci. Vsi so «otročeta». In za vse tudi pojdem, kajti nekdo vendar mora iti za vse. Nisem ubil očeta, toda iti je treba. Sprejemem nase! Tukaj mi je vse to prišlo ... tukaj, med temi oguljenimi stenami. Kajti mnogo jih je vendar, na stotine jih je, podzemskih, s kladivi v rokah. O, da, v verigah bomo uklenjeni in svobode ne bomo imeli, toda tedaj vstanemo v veliki bolesti naši znova v radost, brez katere človeku ni mogoče živeti, in Bog naj bo v nas, zakaj Bog daje radost, to je njegov veliki privilegij ... Gospod, stôpi se človek v molitvi! Kako naj živim tam, pod zemljo, brez Boga?» Pozneje, ko je sodišče obsodilo Mitjo na dvajset let katorge, je brat njegov Ivan pred njim razvijal načrt za beg; Mitja se ni mogel odločiti za beg, ker ni hotel «bežati od svojega križa». V tem preprostem ruskem človeku tedaj vidimo popolno duhovno vstajenje. Mitja izpoveduje ideje, prepojene z visoko kristjansko modrostjo, prepojene z duhom neprotivljenja zlu in velike ljubezni napram človeku. V genialno verni postavi Mitje Karamazova nam je Dostojevskij izrazil vso svojo vero v ruskega človeka. In izpovedovanje te vere in nje propovedovanje sta bila življenska naloga velikega pisatelja.

- Nesmrtna zasluga Dostojevskega je v tem, da nam je s silo svojega genialnega daru pokazal vso lepoto ruskega duha, in če nismo bili sposobni v življenju sredi ruskih ljudi občutiti te lepote in se uveriti o tem duhu, tedaj bodo mogoče postave, ki jih je ustvaril, zbudile v nas potrebna nam čustva in vero. Dostojevskij je dejal koncem svojega znamenitega Puškinskega govora: «Če bi Puškin živel delj časa, bi bilo mogoče med nami manj sporov in nesporazumljenj, kot jih vidimo sedaj. Toda Bog je določil drugače. Puškin je umrl v polnem razvoju svojih sil in je odnesel s seboj v grob neko veliko tajno. In mi sedaj brez njega razrešujemo to tajno.»

✕

Anton Vodnik: Prisluškujoči rudokopi.

✕

Končujemo svoje skromno delo in si dovoljujemo ponoviti besede velikega pisatelja: če bi bil živel Dostojevskij delj časa, bi bilo mogoče med ruskimi ljudmi manj sovraštva in gneva, kot ga vidimo sedaj, toda Bog je določil drugače. Dostojevskij je umrl, njegovo veliko srce je jenjalo utripati, svetilnik njegovega razuma je jenjal razsvetljevati pota našega življenja. Toda nam so ostale njegove knjige in v njih jasna oporoka: «Ponosni človek, bodi krotak; brezdelnik, trudi se; pridobite si Boga s trudom, ali pa izginite kakor podla plesnoba!»

Anton Vodnik:

Prisluškujoči rudokopi.

Molčé sedimo za vašimi mizami —
kot bi strah nas bilo, da smo rudokopi,
ki pod haljami svojimi skrivamo
kakor iz ljubosumnosti
kladiva in plamenice,
ki v nepremičnih oklepih tesnobe
iz vrča vaših besed,
krožečega
od brata do sestre, od sestre do brata —
pijemo grenko vino,
da v gugalnici blodne zasanjanosti
gledamo čudna znamenja.

Trpko
prisluškuje svetilka nad vašimi mizami.
O, ona ve, kako je ubogo nje malo carstvo
in da spreminja njen krotki soj
rdeče zastore v krvavi signal...
(A v srcu je ogenj, ki žge od zavisti,
da so palače, ki v njih angelji nosijo
kot plamenice vesoljne zvezde —)
O, ona ve, da stojijo pod okni berači
z odprtimi usti
in ližejo ranjene stene!...
(Njihova žeja rjoveča je zver.)

Molčé sedimo za vašimi mizami.